

**Pro Scientia Aranyérmesek
X. Konferenciája**

Budapest, 2011

A konferencia fővédnöke:

Prof. Dr. Szendrő Péter, az OTDT elnöke

Arany fokozatú támogatók:

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

Bolyai János Katonai Műszaki Kar

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

Kossuth Lajos Hadtudományi Kar

HM ZRÍNYI Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Közhasznú Kft.

Kaposvári Egyetem

Fino-Food Kft.

Bitt Kft.

Konyári Pincészet

OTP Alapkezelő Zrt.

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Villamosmérnöki és Informatikai Kar

Kaposvári Megyei Jogú Város Önkormányzata

Ezüst fokozatú támogatók:

Nyugat-magyarországi Egyetem

Bronz fokozatú támogatók:

Tudományos Életért Közalapítvány

KapozPlast Műanyagipari Kft.

Pro Scientia Aranyérmesek X. Konferenciája

Budapest, 2010. szeptember 30 – október 03.

Előadások

Szerkesztette:
Szóllósi László

Lektorálta:
Szele Bálint

Pro Scientia Aranyérmesek Társasága
Budapest

ISBN 978-963-88289-1-0

Kiadja: Pro Scientia Aranyérmesek Társasága
1075 Budapest, Károly krt. 11.

Felelős kiadó: Harsányi Szabolcs Gergő

Nyomás és kötés: HVG Press Kft.

Példányszám: 250

Tartalomjegyzék

A PRO SCIENTIA ARANYÉRMESEK TÁRSASÁGÁRÓL	8
PRO SCIENTIA ARANYÉRMESEK	9
PLENÁRIS ELŐADÁSOK	15
Simicskó István	16
<i>A honvédelemről</i>	<i>17</i>
Szenes Zoltán	20
<i>A hadtudományról</i>	<i>21</i>
Siposné Kecskeméthy Klára	32
<i>Korszerű tudás és emberi tartás</i>	<i>33</i>
MŰVÉSZETI SZEKCIÓ	39
Mecsi Beatrix	40
<i>A nyugati tudományos szemléletmód megjelenése Kelet-Ázsiában, különös tekintettel a koreai és japán művészetre tett hatására</i>	<i>41</i>
Vukoszávlyev Zorán	46
<i>Absztrakció a hely vonatkozásában – épület és táj viszonya a kortárs szakrális építészetben</i>	<i>47</i>
ÉLETTUDOMÁNYOK (ÉLŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYOK) I.	53
Kiss Rita	54
<i>Biomechanika kicsit másképp azaz biomechanika és története</i>	<i>55</i>
Ureczky Dóra	60
<i>A hat napos excentrikus edzés hatására létrejövő mikro-sérülések és a rostösszetétel közötti összefüggés</i>	<i>61</i>
HUMÁN TUDOMÁNYOK I.	63
Kása Richárd	64
<i>A hazai feldolgozóipar innovációs helyzete</i>	<i>65</i>
Szőllősi László	66
<i>Értéktermelés a hazai vágócsirke termékpálya mentén</i>	<i>67</i>
Tatay Viola	74
<i>Gyártósor-kiegyenlítés alkalmazásának tapasztalatai egy kerékpárgyártó üzem példáján....</i>	<i>75</i>
ÉLETTUDOMÁNYOK (ÉLŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYOK) II.	81
Szabari Margit Veronika	82
<i>Állati problémák, problémás állatkísérletek</i>	<i>83</i>
Szabari Miklós	86
<i>Szépség és a szörnyeteg – avagy összefüggések a küllemtulajdonságok és a termelési paraméterek között</i>	<i>87</i>

Siska Andrea	92
<i>Miért baj az, ha reggeliztem, avagy interferáló tényezők a diagnosztikai vizsgálatok esetén</i> 93	
HUMÁN TUDOMÁNYOK II	99
Homolya Dániel	100
<i>A méret számít? Működési kockázati módszerek, működési kockázati veszteségek és intézményméret</i>	
	101
Radnai Márton	108
<i>Válságban a banki szabályozás</i>	
	109
Szatómári Alexandra	114
<i>Au, avagy az arany gazdasági, társadalmi, kulturális szerepe, szerepváltozása és felhasználási területei</i>	
	115
ÉLETTUDOMÁNYOK (ÉLŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYOK) III.	117
Hajdú Angéla	118
<i>Mit lát a sejt? A fehérjék és a nanorészecskék kölcsönhatása</i>	
	119
Juhászné Lenkey Nóra	122
<i>Nátriumcsatorna gátló gyógyszerek kutatása</i>	
	123
HUMÁN TUDOMÁNYOK III.	127
Szalisznyó Lilla	128
<i>„Ismét van újságom literaturánkból” A magyar irodalom propagálásának közegei a 19. század első évtizedeiben</i>	
	129
Csikó Balázs	134
<i>A trianoni határok revíziójának egyházpolitikai összefüggései a két világháború között</i>	
	135
Ormai Eszter	142
<i>A fiatalság társadalmi intézménye Nathaniel Hawthorne novelláiban</i>	
	143
HUMÁN TUDOMÁNYOK IV.	147
Árva Zsuzsanna	148
<i>A polgármester tisztségének a megszüntetése</i>	
	149
Némedi Márk	154
<i>A közös elkövetésben megállapodás mint előkészületi cselekmény a magyar büntetőjogban</i> 155	
Villányi József	162
<i>Az Európai Unió Bírósága előtti sürgősségi előzetes döntéshozatali eljárás első tapasztalatai</i>	
	163
HUMÁN TUDOMÁNYOK V.	169
Laki Balázs	170
<i>FormEco – Egy általános gazdaság „tölcsermodellje”</i>	
	171
Siposné Nándori Eszter	176
<i>Szubjektív szegénység Minnesotában – egy primér kutatás tapasztalatai</i>	
	177

Harsányi Szabolcs Gergő	182
<i>Magyarország – Dél-Korea, Értékpreferencia és lezárási igény közti különbségek vizsgálata dél-koreai és magyar egyetemista mintán</i>	
	183
Magyar István	188
<i>Az ENSZ katonai megfigyelők felkészítésének sajátosságai a Nyugat-Szaharában</i>	
	189
ÉLETTÉLEN TERMÉSZET- ÉS MŰSZAKI TUDOMÁNYOK I.	195
Bakó Tamás Béla	196
<i>Színuszjel-illesztő módszer jeltorzulás mérésekhez</i>	
	197
Mann Zoltán Ádám	202
<i>Az algoritmikus bonyolultságelmélet új eredményei</i>	
	203
Hegyháti Máté	208
<i>Szakaszos üzemű termelő rendszerek optimális ütemezése</i>	
	209
HUMÁN TUDOMÁNYOK VI.	211
Adorjáni Zsolt	212
<i>A homérosi Hermés-himnuszhoz</i>	
	213
Kádár Anett Julianna	218
<i>Zenei rend(szer) Dante Isteni Színjátékában</i>	
	219
Szele Bálint	224
<i>Kompozíciós elvek Shakespeare szonettjeiben</i>	
	225
Gonda Zsuzsa	230
<i>Az IKT- és az anyanyelvi kompetencia komplex vizsgálata</i>	
	231
HUMÁN TUDOMÁNYOK VII.	237
Korsósné Delacasse Krisztina	238
<i>„El lévén készülve ügyének levátájára” – jogi esetek Jókai A kőszívű ember fiai című regényében</i>	
	239
Nagy Noémi	244
<i>Az amerikai alkotmány és a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere</i>	
	245
ÉLETTUDOMÁNYOK (ÉLŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYOK) II.	249
Hegedűs Tamás	250
<i>Membránfehérjék szerkezete elméleti és kísérletes módszerek kerettüzeiben</i>	
	251
Nagyószai Péter	252
<i>Agyunk védelme, avagy a vér-agy gát szerepe a központi idegrendszeri homeosztázis fenntartásában</i>	
	253
POSZTER SZEKCIÓ	257
Fonyódi Györgyi	258
<i>Anyagmanipulációk ma</i>	
	259

AZ AMERIKAI ALKOTMÁNY ÉS A NÉPSZÖVETSÉG KISEBBSÉGVÉDELMI RENDSZERE¹

A tudományban uralkodó felfogás szerint a Népszövetség és az ENSZ nyelvi jogi rendszere két teljesen különböző filozófián alapul, ti. a Népszövetség a kisebbségvédelem, az ENSZ az emberi jogok felől közelít a nyelvi jogok kérdéséhez. Ha jobban szemügyre vesszük, a különbség talán nem is olyan nagy, hiszen a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének előírásai is az emberi jogok doktrínájára épülnek.²

A fenti állítást képviseli már igen korán, 1943-ban megjelent könyvében Robinson és társai³, amelyre később Thornberry⁴ is hivatkozik. A szerző érdeklődését a téma alaposabb vizsgálata iránt Andrassy György tanulmánya⁵ keltette fel, aki a magyar szakirodalomban egyedülként hívja fel a figyelmet a Robinsonék által felvetett hipotézisre, mely szerint a Népszövetség ellenőrzése alá helyezett kisebbségvédelmi szerződések cikkelyei számos esetben szinte szó szerint veszik át a nemzeti emancipáció klasszikus dokumentumai – jelesül az angol Bill of Rights, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata és az amerikai alkotmány – bizonyos cikkeinek fordulatait.⁶

Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség olyan átfogó elemzésre, amely minden vonatkozásában megvizsgálná a Robinsonék által tulajdonképpen evidenciaként közölt állítás létjogosultságát. Ehelyütt csupán arra vállalkozhatom, hogy az amerikai alkotmány és a kisebbségi szerződések alapjául szolgáló lengyel kisebbségi szerződés szövegének hermeneutikai elemzésével megkeresem azokat a pontokat, ahol a fenti összefüggés léte (vagy nemléte) igazolható.

Mivel a tanulmány egy interdiszciplináris konferenciakötetben jelenik meg, ezért szükségesnek tartom röviden szólni a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszeréről és az amerikai alkotmányról.

1. A NÉPSZÖVETSÉG KISEBBSÉGVÉDELMI RENDSZERÉRŐL ÉS AZ AMERIKAI ALKOTMÁNYRÓL DIÓHÉJBAN

Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia záróakkordjaként, az 1918-19-es területi változások biztosítékeként a közép- és kelet-európai nemzetállamokat kisebbségvédelmi szerződések aláírására kötelezték, mely szerződéseket az 1920-ban alakult Népszövetség nemzetközi garancia alá helyezett. A kisebbségi szerződések előkészítésében az amerikai delegáció aktívan kivette a részét, és az európaiak által propagált egységes nemzetállam eszméjével szemben igyekezett az individuális és kollektív kisebbségi jogokat, illetve a nemzeti autonómiát előtérbe helyezni.⁷ A liberális amerikai koncepciót azonban lesöpörték az elsősorban angol és francia képviselők nemzetállami érvei – például az „állam az államban” helyzet kialakulásának veszélye –,

¹ Jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének támogatásával készült. Értékes szakmai észrevételeikért külön köszönet illeti Andrassy György professzor urat és Herger Csabáné egyetemi docens asszonyt (PTE-ÁJK).

² Andrassy Gy.: *Nyelvi jogok – A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. JPTE Európa Központ, Pécs, 1998. 67-70. oldal, és F. de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Kluwer Law International, Hága, 1996. 130. oldal

³ J. Robinson, O. Karbach, M. M. Laserson, N. Robinson, M. Vichniak: *Were The Minority Treaties a Failure?* New York: ANTIN PRESS, INC. 1943. 39. és 47. oldal

⁴ P. Thornberry: *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clanderon Press, 1991. 48. oldal

⁵ Andrassy Gy.: *Recognizing Language Rights: A Long and Intricate Progress towards Justice*. Kézirat. 2010. 2. oldal

⁶ “Irrespective of theoretical views on the rights of minorities, the actual treaty provisions indicate their inner relation with the general theory of democracy. In some instances, the articles are almost verbatim abstracts from the classical documents of individual and national emancipation, such as the English Bill of Rights, the American Declaration of Independence, the Preamble and Amendments 1, 4, 5, 14 (Section 1) and 15 of the United States Constitution, and the Declaration of the Rights of Man of the French Revolution.” Robinson és tsai: i.m. 39. oldal (A dolgozatban idézett összes szöveg dőlt betűvel szedett része a szerző kiemelése.)

⁷ A témáról lásd bővebben: Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2003

melynek nagy szerepe volt abban, hogy az Egyesült Államok végül nem írta alá a Versailles-i Szerződést, és nem csatlakozott a Népszövetséghez sem. (Az amerikai közreműködés hiánya pedig valószínűleg nagyban hozzájárult a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének kudarcához.) Az amerikai hatás azonban a már idézett szerzők szerint így is kimutatható, nemcsak a kisebbségvédelmi szerződések szellemiségében, de az egyes konkrét szerződések szövegében is.

Mégis miben áll ez az amerikai szellemiség? Mi az, amit Robinsonék a demokrácia általános teóriájának neveznek? Nem más, mint az a common lawban már megfogalmazódott szabadságjogi elveken és a protestáns etikán alapuló szabadságelvű szemléletmód, amelyet már a 17. század elején megalkotott Mayflower Compact is tükröz. Erre épült az USA összes szabadságjogi dokumentuma, a tagállami alkotmányok, a Függetlenségi Nyilatkozat és az alkotmány is. Az állampolgári jogok felsorolására 1791-ben tíz alkotmánykiegészítés formájában került sor, melyeket összefoglalóan Bill of Rights-nak neveznek.⁸

2. AZ AMERIKAI ALKOTMÁNY ÉS A LENGYEL KISEBBSÉGVEDELMI SZERZŐDÉS SZÖVEGÉNEK ÖSSZEVEZÉSE

Robinson már idézett könyvében konkrétan megjelöli az amerikai alkotmány azon cikkelyeit (preambulum, illetve az 1., 4., 5., 14. (első bekezdés) és 15. alkotmánykiegészítések), amelyek szerinte egyértelmű hatással bírtak a kisebbségi szerződések szövegének létrejöttére. Azt azonban már nem tartja fontosnak megmondani, hogy a kisebbségi szerződéseken belül mely cikkek azok, amelyeken ez a hatás felfedezhető.⁹ A szerző feladata tehát az, hogy a lengyel kisebbségi szerződést alapul véve megkeresse ezeket az összefüggéseket.

Lássuk az amerikai alkotmány preambulumát: „We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.” A lengyel kisebbségi szerződés bevezetőjében a Lengyelország által állampolgárai számára megvalósítani kívánt célok között csupán a szabadság és igazságosság elveit találjuk („Poland... desiring to conform her institutions to the principles of *liberty* and *justice*... have agreed as follows”), amelyek a szerző véleménye szerint eléggé általános elvek ahhoz, semmint hogy az amerikai alkotmány egyértelmű hatását feltételezhessük.

Az első alkotmánykiegészítés a vallás, a szólás és a gyülekezés szabadságát, továbbá petíciós jogot biztosít az amerikai polgároknak.¹⁰ A vallásszabadsággal kapcsolatos rendelkezést a lengyel kisebbségi szerződés 2. cikkében találjuk, mely minden lengyel lakos részére biztosítja a vallás és a hit magán vagy nyilvános helyen történő gyakorlását: „All inhabitants of Poland *shall be entitled to the free exercise, whether public or private, of any creed, religion or belief*, whose practices are not inconsistent with public order or public morals.”¹¹ A negatív és pozitív megfogalmazás különbségétől eltekintve is azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi szerződés szövege sokkal részletesebb, mint az amerikai alkotmányé, amely csupán egy – több különböző jogot is magába foglaló – formulát alkalmaz.

⁸ A témáról lásd bővebben a szerző *Az önvádra kötelezés tilalma az USA Legfelsőbb Bíróságának jogértelmezésében – Adalékok az amerikai alkotmányfejlődés történetéhez* c. tanulmányát. In: A XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának díjnyertes dolgozatai II. Budapest, 2011, 1007-1036. oldal

⁹ „There is no need to expatiate on these historical antecedents to find the roots out of which grew the entire system of international protection of minority rights.” Robinson és tsai: i.m. 39. oldal

¹⁰ *Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof, or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.*

¹¹ A 8. cikk a faji, nyelvi vagy vallási kisebbségek tekintetében tulajdonképpen ugyanezt a jogot fogalmazza meg méggyeszer és bővebben, a vallási, jótékony, szociális és oktatási intézmények alapításának joga mellett: „...they shall have an equal right to establish, manage and control at their expense charitable, religious and social institutions, schools and other educational establishments, with the right to use their own language and to exercise their religion freely therein.”

Ami a szólás szabadságát illeti, ilyenformán ezt a jogot nem találjuk meg a lengyel szerződésben. Nagyon rugalmas értelmezéssel tekinthetjük csupán a lengyel állampolgárok szabad nyelvhasználatát bizonyos körben biztosító rendelkezést a szólásszabadság részjogosítványának.¹² A gyülekezési szabadság és a petíciós jog kifejezett formában szintén nem található meg a lengyel kisebbségi szerződésben.¹³

A negyedik alkotmánykiegészítés (az ún. searches and seizures klauzula) az amerikai polgároknak a személyük, lakóhelyük, okmányaik és a tulajdonukban lévő tárgyak biztonságához való jogát garantálja a megalapozatlan házkutatások és lefoglalások ellen. Ilyen típusú rendelkezés a lengyel kisebbségi szerződésben egyáltalán nem szerepel.

Az ötödik alkotmánykiegészítés a vádlott büntetőeljárásbeli jogai közül többet is felsorakoztat (vádasküldtszékhez való jog, kétszeres értékelés és önvádra kötelezés tilalma, kellő eljárás követelménye), melyek közül egyedül a következő rendelkezést érdemes kiemelni: „no person shall be... deprived of *life, liberty, or property, without due process of law...*”, azaz senkit sem lehet kellő eljárás nélkül megfosztani életétől, szabadságától vagy tulajdonától.¹⁴ Ez a rendelkezés már érdekes lehet számunkra, ha összevetjük a lengyel kisebbségi szerződés 1. cikkével: „Poland undertakes to assure full and complete protection of *life and liberty* to all inhabitants of Poland without distinction of birth, nationality, language, race or religion.” Azt mondhatjuk, hogy az élethez és szabadsághoz való jog illetően összekapcsolása egyáltalán nem általános gyakorlat, hiszen sok helyütt – így Magyarországon is – az élethez való jogot az emberi méltóság fogalmához társítják, és a szabadsághoz való jogot (esetleg a személyi biztonsághoz való joggal együtt) külön jogként aposztrofálják.

A 14. alkotmánykiegészítés első bekezdésében a kellő eljárás követelményén kívül megfogalmazódik az egyenlő bánásmód elve is: „No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States...; nor deny to any person within its jurisdiction the *equal protection of the laws.*” A rendelkezés tartalmában megfeleltethető a lengyel kisebbségi szerződés 7. cikke 1. bekezdésének, amely a jogegyenlőség elvét, valamint a polgári és politikai jogok teljes körű élvezetét biztosítja a lengyel állampolgárok számára: „All Polish nationals shall be *equal before the law* and shall enjoy the same civil and political rights without distinction as to race, language or religion.”¹⁵ Az USA tagállamai által korlátozhatatlan kiváltságok és mentességek gyakorlatilag azon polgári és politikai jogokat jelentik, melyeket a lengyel kisebbségvédelmi szerződés szerint minden állampolgárnak élveznie kell. A tartalmi hasonlóság mellett azonban nem lehet meggyőzően kijelenteni, hogy „szó szerinti átvételről” lenne szó.

A 15. alkotmánykiegészítés az amerikai polgárok egyenlő választójogát biztosítja fajra, színre vagy korábbi szolgaságra tekintet nélkül. Kifejezetten választójogi rendelkezést a kisebbségi szerződésekben nem találunk, de ez a jog a politikai jogok körébe vonható, ez esetben pedig az előző bekezdésben idézett 7. cikk 1. bekezdése irányadó. Míg azonban az amerikai alkotmány a diszkrimináció tilalmát faj, szín és korábbi szolgaság tekintetében rögzíti, addig a lengyel kisebbségi szerződés fajra, nyelvre és vallásra tekintet nélkül biztosítja az egyenlő joggyakorlást. A szövégátvétel tehát ezúttal sem igazolható.

¹² „No restriction shall be imposed on the free use by any Polish national of any language in private intercourse, in commerce, in religion, in the press or in publications of any kind, or at public meetings.” (lengyel kisebbségi szerződés, 7. cikk, 3. bekezdés)

¹³ Esetleg amennyiben a gyülekezési jogot az egyesülési jog előfeltételének tekintjük, mely utóbbi jog a kisebbségek speciális jogaként helyet kapott a 8. cikkben (szövegét lásd a 10. lábjegyzetben).

¹⁴ A tizennegyedik alkotmánykiegészítés első bekezdése majdnem szó szerint ismétli meg a tilalmat: „nor shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law”.

¹⁵ A lengyel kisebbségi szerződés 8. cikkében hasonló fordulatokat olvashatunk: „minorities shall enjoy the *same treatment and security in law and in fact*”, „they shall have an *equal right to...*” stb.

3. ZÁRÓ GONDOLATOK

Jelen tanulmány alaptétele az volt, hogy a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerétől egyáltalán nem idegen az emberi jogi szemlélet, mellyel a tudomány ezidáig jobbra csak az ENSZ jogi rezsimjét illette. Robinson markáns álláspontja az amerikai alkotmány hatását illetően ugyanezt az állítást hivatott alátámasztani. Mivel azonban a szerző által elvégzett rövid összehasonlítás nem igazolta kétséget kizáróan Robinson hipotézisét, ezért más útvonalon elindulva, további alaposabb kutatások után vonhatjuk csak le azt a – más szempontból viszont elfogadható – következtetést, hogy az amerikai alkotmányos gondolkodás megtermékenyítőleg hatott a kisebbségvédelmi szerződések tartalmára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrássy György: *Nyelvi jogok – A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. JPTE Európa Központ, Pécs, 1998.
- Andrássy György: *Recognizing Language Rights: A Long and Intricate Progress towards Justice*. Kézirat, 2010.
- Nagy Noémi: *Az önvádra kötelezés tilalma az USA Legfelsőbb Bíróságának jogértelmezésében – Adalékok az amerikai alkotmányfejlődés történetéhez*. In: A XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának díjnyertes dolgozatai II. Budapest, 2011, 1007-1036. oldal
- Jacob Robinson, Oscar Karbach, Max M. Laserson, Nehemiah Robinson, Marc Vichniak: *Were The Minority Treaties a Failure?* ANTIN PRESS, INC, New York, 1943.
- Patrick Thornberry: *International Law and the Rights of Minorities*. Clarendon Press, Oxford, 1991.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2003.
- Fernand de Varennes: *Language, Minorities and Human Rights*. Kluwer Law International, Hága, 1996.